

Prof. dr. Szigeti Péter (DSc.)

Széchenyi István Egyetem

Jogelmélet tanszék vezetője

A magyar választási rendszer átalakítása

– összehasonlító perspektívában –

Előszó. 1. A választási rendszer és a választójog jelentősége és összefüggés rendje (1). 2. Jelenkori mértékek, hazai devianciák és viták (2). 3. Az 1989/90-es és a 2011-13-as választási rendszer összevetése (9). 4. Mérleg (15). Felhasznált irodalom (17-18).

Előszó

Mire ez az írás megjelenik, majdnem negyedszázad telik el az 1989. évi XXXIV. számú, demokratikus, pluralista választójogi törvény és az új jogszabályok alapján 2011 és 2014 között kiépített új választási rendszer között. A jog és egy működő társadalmi intézményrendszer nem azonosak egymással. A jogi normák keretbe foglalják az emberi magatartások azon körét, amelyek jogilag szabályozott viszonyokat eredményeznek, azonban a választási rendszer ennél többet takar: a működtetők, a hatalmon lévők és a vezetettek viszonyrendszerét is átfogja. Ahhoz, hogy az átalakulás mérlegét megvonhassuk, s ekként történeti-összehasonlító perspektívából ítélhessük meg a mai hatályos jog keretei között működtetendő új szisztémát, amely a 2014-es országgyűlési választásokon debütál, tisztáznunk kell néhány választójogi, politológiai és államelméleti alapfogalmat. Tendenciák és perspektívák megértése sohasem lehetséges pusztán a jogalkotói akarat eredményének, a tárgyi jogszabályoknak az „éppígyléte”, a pozitív jog alapján. Persze szükségünk van a választójog elemzésére, hiszen ezek a közjogi jogszabályok kőgensek, kötelezőek (nem a felek szabad rendelkezésén alapulnak, mint a magánjogi kapcsolatok), de egyben ennek a horizontján való elemző túllépésre, továbbá az összehasonlító módszer alkalmazására is. A tét nem csekély, a mérce azonban világos: elmondható-e, hogy a mi viszonyaink között megvalósul „a vezetettek vezetnek” Robert Dahl féle követelménye? (Ti. az, hogy a vezetettek választanak maguknak vezetőt, akit le is válthatnak).

1. A választási rendszer és a választójog jelentősége és összefüggés rendje

Induljunk ki a választójog kettős jelentéséből. A választójog egyfelől szabályozza, *hogyan jön létre a képviselet rendszer, az országgyűlési és a helyi hatalmi, másfelől pedig azt, hogy az állampolgárok hogyan gyakorolhatják a részvétel politikai alapját*. A választási rendszer jogon túlmutató, átfogóbb fogalma – benne a politikai toleranciával és pluralizmussal – pedig azt fejezi ki, *hogyan lesz az állampolgárok akaratából, szavazataik aggregálásából parlamenti mandátum*. Mivel pedig hazánkban parlamentáris állam- és kormányforma létezik, *a mandátummegoszlás sorsa* – eltérően egy prezidenciális vagy félprezidenciális rendszertől – *egyben a főhatalom leosztásának módja*: az a párt vagy koalíció, melynek többsége van a törvényhozásban, az egyben a kormányzati hatalommal is rendelkezik. A törvényhozási többségből deriválódik a végrehajtó hatalom, s a kettőt együtt nevezzük főhatalomnak. Ebben az összefüggésrendszerben kap jogilag szabályozott és intézményesített megoldásokban

kifejezésre jutó megoldást J. J. Rousseau klasszikus államelméleti, politikai filozófiai alapkérdése: hogyan lesz minden egyes akaratából (volonté de tous) az általános akaratot (volonté générale) kifejező törvény? A választópolgárok állampolgári akaratából juthatunk el – a választási rendszer meghatározott transzformációs mechanizmusával – a főhatalomig. Látható, hogy a választási rendszer már nem pusztán alkotmányjogi kérdés, hanem államelméleti, politológiai jellemzésére is szükség van.

Jogforrási oldalról a választójog egy kiterjedt, autonóm jogterület: jelöli az Alaptörvényt, az érintettek jogait és köteleseit megállapító anyagi jogi törvényt (2011. évi CIII. törvény), amely az eljárási jogon keresztül érvényesül és gyakorolható (2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról), a részletszabályokat és technikai előírásokat tartalmazó-konkretizáló végrehajtási rendeletekkel való egységben. Ez pedig a *joggyakorlat szintjében* konkretizálódik, válik élő joggá (lásd ehhez: Berta 2010; Szigeti 2007;). Ezekre újlag fog ráépülni a választási bizottságok (tizenegyezer egynéhányszáz szerv) és a bíróságok kiterjedt, továbbá az Alkotmánybíróság csekélyebb terjedelmű jurisdikciója, – a jövő évtől. Mivel Magyarország az Európa Tanács tagja és annak Magyarország által is aláírt Alapokmánya 3. cikke kimondja: „Az Európa Tanács minden tagállamának el kell fogadnia a jogállamiság alapelveit”, ezért annak szerveként a Velencei Bizottság (az ET emberi jogi és alkotmányjogi kérdésekkel foglalkozó szakbizottsága) ajánlásait is figyelembe kell vennünk, amikor választójogunkat értékeljük.

A huszadik század második feléig az általánosan elterjedt nemzetállami gyakorlatok alapján a képviseleti rendszer létrehozása egybeesett a népszuverenitás főhatalom általi gyakorlásával. A hatalom forrása a nép, amely akaratát átszarmasztotta a szuverenitás alanyára, az államhatalmat gyakorló szervekre. Utóbbiak belső szuverenitását abszolútnak, egységesnek és oszthatatlannak tekintették: szuverén a főhatalom, illetőleg a főhatalom nevében eljáró szervek. Hatalmuknak csak annyiban volt korlátja, amennyiben némely természetjogias mércéknek eleget kellett tenniük: lehetetlenre senki sem kötelezhető, természeti törvényekkel vagy az isteni joggal (ius Divinum) szemben nem léphet fel a jogalkotó vagy a kormányzat, de a polgárok alapvetően engedelmességgel tartoznak a főhatalomnak. Hogy ez az ősrégi, azonban a társadalom által kevésbé kontrollálható állapot megváltozzék, jelentős történelmi tapasztalatokra volt szükség.

2. Jelenkori mértékek, hazai devianciák és viták

Az első és a második világháború, a gyarmatosítás kora, a genocídiumok és az emberiség elleni cselekmények nyomán és elsősorban az euró-atlanti térségben jelentős szakítás következett be a szuverenitás feltétlensége vonatkozásában: *napjainkban csak azok az államok minősülnek alkotmányos államnak, amelyek szakítanak az abszolút szuverenitással: elismerik az emberi jogok lényegét, nemzetközi egyezményekben is definiálódó katalógusát (vagy legalább is azok egy lényeges részét) és berendezkedésüket a hatalommegosztásra alapozzák.*

A hatalommegosztó jogállamban nem létezik abszolút hatalommal rendelkező instancia, mert a közhatalmat gyakorlókat közhatalmi eszközökkel kell ellensúlyozni. A hatalommegosztás rendezőelve „egy olyan államszervezeti struktúra létrehozásának követelménye, amely az államhatalom gyakorlásának megosztási rendszerével egyfelől megakadályozza az államhatalom koncentrációját, másfelől ezzel biztosítja az egyén és a társadalom szabadságát az államban” (Korinek, 2003, 677). Az államhatalom korlátozásához pedig a hatalom gyakorlásának ellenőrzése is hozzátartozik. (Ezért kell a választási rendszer vonatkozásában kitérnünk a Nemzeti Választási Bizottság szabályozásában bekövetkezett

hazai változásokra). A hatalommegosztás pedig nem a főhatalom kétségbevonásának valaminő „egyensúlyozó” doktrínája, ahogy ezt sokan (félre)értik, hanem a túlzott hatalomkoncentráció ellenszere, amelyben a „le pouvoir arrête le pouvoir” (Montesquieu), azaz a hatalmat ellenhatalommal kell korlátozni (Bibó István) elve érvényesül, mégpedig konkretizáljuk: területi, időbeli és funkcionális hatalommegosztásként. *Területi* a központi és a helyi hatalmak (önkormányzatok) közötti hatalommegosztás; *időbeli* a különböző hatalmi ágak és semleges ellenőrző szervek leosztásának ciklikussága, illetve eltérő kinevezési időpontjai és tartama; *funkcionális* hatalommegosztás pedig a hatalmi ágak (törvényhozói – bírói – végrehajtói – alkotmányvédelmi – önkormányzati) közötti jogilag rögzített munkamegosztáson túl *a korlátozó ellenhatalmak, egyensúlyok közötti azon viszony, amely kizárja, hogy ugyanazon politikai minőségek választottjai és delegáltjai vehessék birtokba az összes hatalmi ágat és semleges ellenőrző szervet.*¹ Ezen követelmények teljesülése esetén lehet a népszuverenitásból levezetett közhatalom alkotmányosan korlátozott. *A hatalommegosztás követelménye érvényesülésének nélkülözhetetlen előfeltétele a pluralista demokrácia.* Ugyanis eltérő politikai minőségek (attitűdök, felfogások) versenye nélkül a hatalmi ágak között lehet ugyan munkamegosztás, különböző hatáskör- és illetékességi kompetenciák – ennek egy egypártrendszer is eleget tehet – de nem lehet hatalommegosztás. Miért és mit jelent ez?

Utalásszerűen: a pluralizmus politikai ideológiájának elméletei Európában a két világháború között jelentek meg, de az állam működését meghatározó valóságos tényezővé csak a II. világháború után, a weimari demokrácia csődje és a fasizmus bukása után váltak a fejlett világban. Jelentősége a politikai szabadságjogok gyakorlására, a sokféleség értékének és a tolerancia elvének – a vallási után a politikai – elismerésére és elismertetésére terjed ki. Közép- és Kelet Európában, s így hazánkban is, e minta átvételére került sor 1989 után.

A pluralizmus a különböző politikai minőségek közötti szabályozott versenyhelyzet biztosításával kívánja megoldani az állam optimális és legitim vezetését. Ennek azonban előfeltételei vannak, és pedig éppen a választási rendszerrel összefüggésben álló három együttes, konjunktív feltétel:

1. Mindaddig amíg a választójog csak a népesség kisebbségére terjedt ki, hiszen a nők a választójogból való kizorulásával ez volt a helyzet majdhogynem 1945-ig, addig eleve korlátozott a politikai részvétel. *Az általános választójognak* tehát nemcsak jogi fogalomként kell léteznie (körülbelül 1920-tól ez már megvolt a fejlett országokban, nálunk csak 1945 után), hanem politikai realitásként: azaz a népesség legalább 60%-ára kell kiterjednie (elsősorban demográfiai okokat figyelembe véve). Ez a modern demokrácia politikai szociológiai kritériuma az egyéni részvétel felől, ami magas fokú legitimitást biztosít a korábbi állapotokhoz képest, mert senkit sem zár ki a részvételből vagyoni- és műveltségi cenzussal (kivéve: kiskorúakat, közügyektől eltiltottakat és azokat a korlátozottan cselekvőképesekeket, akiket bírói ítélet ebből kizár).²

¹ Egyelőre logikailag vetendő fel: mi van akkor, ha: 1. a választásokon ugyanazon politikai erő győz és 2. jogalkotása előtt nincsenek többé minősített többséget igénylő korlátok? Ekkor válik jelentőssé, hogy a semleges ellenőrző szervek választási (delegálási) rendjének szabályait ne írják át saját előnyükre. Ezen önkorlátozás hiányában nem működhet hatalommegosztó jogállam – csak *jogállami jog minőség nélküli állam*. Ennek is van jogpozitívista értelemben jogrendje, csak éppen ekkor elesnek az alkotmányosságra szorító magasabb mértékek, a fékek és ellensúlyok hatásai. (A jogállami minőségű jog kritériumainak rendszerező összefoglalását lásd: Szigeti – Takács, Napvilág, 2004, 252-257.).

² „9/A. § 6 Kizárás a választójogból

2. A közhatalomnak le kell mondania arról, hogy beavatkozzon a különböző politikai mozgalmak, pártok szabad szerveződésébe. Nem gátolhatja állami és jogi eszközökkel irányzatok képződését. Mindaddig, amíg egy rendszer az ellenzékét közhatalmi eszközökkel korlátozhatja, üldözheti, betilthatja (illegálisba szoríthatja) vagy a közvélemény formálódásában akadályozhatja – nem beszélhetünk pluralista demokráciáról. A politika innentől kezdve nem rendvédelmi kérdés. A szabad politikai szerveződés – a gyülekezési, sajtó- és egyesülési jog alapján – és a média pluralisztikus és kiegyensúlyozott működése minden politikai szereplőt megillet.

3. Ahhoz, hogy szabadon megszerveződő politikai erők közötti demokratikus választásokon dőljön el, hogy ki gyakorolja a hatalmat – ez az alkotmányjogi legitimitás – az is szükséges, hogy *tiltott legyen a hatalom erőszakos megszerzése vagy megtartása*. Tehát *szabályozott időközönként sorra kerülő választási eljárásnak* kell létrehoznia a főhatalmat.

Összefoglalva: a pluralista demokrácia fogalmi kritériumának akkor tesz eleget egy politikai rendszer, állami berendezkedés, ha:

- az egyéni politikai részvétel az általános választójogra épül, s eleget tesz a választójog egyenlősége és titkossága – és részben közvetlensége – követelményeinek,
- az ellenzéki tevékenység legalitása biztosított, és a média hatalmak megosztása pluralisztikus természetű (az objektív és kiegyensúlyozott tájékoztatás közfunkciója miatt),
- a hatalom erőszakos megszerzése tilos és periódusonként szabad és demokratikus választásokat tartanak.

A legkülönbözőbb társadalmi erők, érdekek és értékek jegyében lehet fellépni a politikai szintéren, s minden szereplőnek el kell fogadnia ezeket a szabályokat. Az államhatalom gyakorlása senkit sem illet meg örökre, minden formáció választáson leváltható, és senki sincs kizárva annak lehetőségéből, hogy ezen az úton hatalomra kerüljön. Az így létrejött rendszer *a politikai szabad versenyt tekinti optimális regulátornak*. Pártelvű annyiban, amennyiben az állampolgári szavazatok megszerzésének legjobb eszközei a pártok: az egyén és az államhatalom között foglalnak helyet és közvetítenek közöttük. („A pártok közreműködnek a nép akaratának kialakításában és kinyilvánításában.” – Alaptörvény VIII. cikk (3) bekezdés második tétele.) A pluralista demokrácia a versengő pártok demokráciája, s ebben a vonatkozásban a közvetett képviselő elvére épül.

13/A. § (1) A bíróságnak a cselekvőképességet korlátozó gondnokság alá helyezést kimondó, a cselekvőképességet kizáró gondnokság alá helyezést kimondó, valamint a felülvizsgálati eljárás alapján hozott ítéletében rendelkeznie kell a választójogból való kizárás kérdéséről.

(2) A bíróság azt a nagykorú személyt zárja ki a választójogból, akinek a választójog gyakorlásához szükséges belátási képessége

a) pszichés állapota, szellemi fogyatkozása vagy szenvedélybetegsége miatt tartósan vagy időszakonként visszatérően nagymértékben csökkent, vagy

b) pszichés állapota vagy szellemi fogyatkozása miatt tartósan teljes mértékben hiányzik.

(3) Ha a bíróság a nagykorú személyt a választójogból nem zárja ki, a gondnokság alá helyezett személy a választójogát személyesen gyakorolja, e jog gyakorlásával kapcsolatosan önállóan érvényes jognyilatkozatot tehet.”

Az állam a törvényes erőszak monopóliumát gyakorolja, mégsem kizárólagos hatalom egy demokratikusan szerveződő társadalomban: a pluralizmus felfogása szerint a hatalom szétszórta, diffúz módon oszlik meg a társadalomban, annak közösségeiben, s az állami túlhatalommal – melynek egykor az abszolút szuverenitás tanok voltak elméleti kifejezői – szembeállítja a különféle társadalmi erők hatalmát. Helyi közösségeket, érdekcsoportokat (szakszervezeteket, vállalkozói szövetségeket, ipari- és kereskedelmi kamarákat), civil társadalmi szerveződésekét, ellenzéki pártokat, köztisztviselőket, egyházakat. A hatalom megszerzése és megtartása mellett nemcsak lehetséges, hanem kívánatos az állami, makro társadalmi szintű döntések befolyásolása. Az állam ne ura, hanem szolgálója legyen a társadalomnak. E nélkül az államcentrikus, etatista rendszerek minden kérdésben kompetensnek és mindenhatónak gondolják magukat³, azonban onnipotenciájuk könnyen vezethet impotenciához, tehetetlenséghez (Harold Laski, 1917, 1921). A látszólag sziklaszilárd, monopolisztikus hatalomgyakorlásra berendezkedett etatista rendszerek pedig adott pillanatban kártyavárként omolhatnak össze. Ennek magyarázata az lehet, hogy ellenzékük a színpad mögött szerveződve válik egyre erősebbé, valós ellenhatalommá, melynek erejét elrejtő a korlátozottan szabad szerveződés és a vélemény-nyilvánítás alacsony szabadságfoka. Ekkor a sokáig latens politikai törekvések hirtelen manifesztálódnak (elemezte egykor Antonio Gramsci, 1977, 40–42.).

Mindezek a kritériumok és törekvések *normatívak (követelmény jellegűek)*: nem azt jelentik, hogy mindazok a *rendszerek, melyek pluralista demokráciának tekintik magukat*, automatikusan meg is felelnének ezen elvi kritériumoknak: nyitottságnak, rugalmasságnak, elnyomásmentességnek.⁴ Hanem azt, hogy a ténylegesen fennálló politikai rendszerek megítélésének ezek a követelmények az adekvát mértékei. A normatív síkról térjünk át a konkrétumok vizsgálatának síkjára: hogyan néznek ki ezen követelmények a választási rendszert érintő összetevőikben nálunk?

Az első feltétel maradéktalanul érvényesül, hiszen ezen választójogi alapelveket az Alaptörvény (2. cikk (1) bekezdés) és az anyagi jogi törvény is rögzítik (XXIII. cikk vonatkozó tételei és 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról preambuluma), és a parlament esetében közvetlen választásról van szó. A népesség választójoga – elsősorban a születések és az elhalálozások miatt nem állandó ez a szám – az elmúlt 6 országgyűlési választáson a közel 10 milliós népességen belül a minimum 7,8 milliótól (1990) – a maximum 8,17 millió fölé (2006) terjedt. A 2014-es helyzet némiképp módosulni fog: itt az a kérdés, hogy a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező külföldi állampolgárainkra kiterjesztett választójog milyen mértékben növeli ezen meglehetősen jó arányokat. Persze a választójog össznépességre vonatkoztatott terjedelme közel sem azonos a választójogukkal ténylegesen élő állampolgárok számával. Ezt a *részvétel adatai* fejezik ki.⁵

³ „Az állam igényt támasztott rá, hogy törvényekben lefektetett, egyetemes kompetencia illesse meg, és arra hivatkozva lojális magatartást követelt polgáraitól, hogy felségterületén a társadalom összérékét képviseli” – mely állami szuverenitást képviselő felfogással szemben indítottak támadást Laski és a pluralisták. Ez a kulcs idézet „A Grammar of Politics”-ből való (London, 1925, Allen&Unwin, In: Bayer – Hardi: Pluralizmus, 1985, 125).

⁴ Itt a pluralista rendszerek azon minimál-kritériumait adtuk meg, amelyek a választási rendszerrel összefüggésben állnak. Tehát nem foglalkozunk egyfelől a nemzeti történelemben ágyazódó típusvariánsokkal – mint az amerikai csoportpluralizmus (Hardi, 1985, 81-122.); az angolszász lojalitás eszmény; a francia „démocratie spontannée” ideál (Szigeti, 1990, 32-46.); vagy a német fejlődésben létrejött „a pluralizmus a reformizmus államelmélete” (E. Fraenkel) helyzettel (Bayer, 1985, 15-80.) – másfelől a jelentős szerzők (Lindblom, Dahl, Bachrach – Baratz szerzőpár, Sartori, Birnbaum, stb.) eltérő álláspontjaival sem.

⁵ Országgyűlési választásokon az első forduló minimum részvételi szint az 1998-as 56,3%-os volt, a maximum pedig a 2002-es 71%-os voksolás. Ugyanezen szintek a 2. fordulónál: 45,5% 1990-ben, és 73,5% maximális részvétel 2002-ben.

Fontos rámutatnunk azonban, hogy akinek van választójoga, de nem választ, közvetve az is állást foglal, ti. rábízta másokra, hogy döntsenek helyette. Ezért a távolmaradás indirekt hatalomátruházásnak tekinthető, ez a „nem választók választása”.⁶

A második kritérium összetevői közül az egyik problematikus: a szabad politikai szerveződés általában biztosított, egyesületek, pártok szabadon szerveződhetnek és sokféle társadalmi mozgalmat ismerhetünk, némely probléma ellenére⁷ élő jog a gyülekezési jog (Alaptörvény, VIII. cikk, (1-3) és (5) bekezdések), azonban a *médiapluralizmus és a népesség objektív és kiegyensúlyozott tájékoztatási követelményének helyzete a közmédiában – okkal – sok vitát vált ki*. Ez pedig a választási rendszer esélyegyenlősége, demokratizmusa szempontjából fontos összetevő.

Nézzük ezt az Alaptörvény felől, a IX. cikk az alábbiakat mondja ki:

„(1) Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához.

(2) Magyarország elismeri és védi a sajtó szabadságát és sokszínűségét, biztosítja a demokratikus közvélemény kialakulásához szükséges szabad tájékoztatás feltételeit.

(3) A demokratikus közvélemény kialakulásához szükséges megfelelő tájékoztatás, valamint az esélyegyenlőség biztosítása érdekében, politikai reklám médiaszolgáltatásban kizárólag ellenérték nélkül közölhető. Az országgyűlési képviselők általános választásán országos listát, illetve az európai parlamenti képviselők választásán listát állító jelölő szervezetek által és érdekében, az országgyűlési képviselők és az európai parlamenti képviselők választását megelőzően, kampányidőszakban politikai reklám – sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – kizárólag közszolgálati médiaszolgáltatások útján, egyenlő feltételek mellett tehető közzé.”

Az ingyenes közszolgálati szereplés helyes elvét de facto két körülmény rontja le: *a médiatestületben dominálnak azok a kormányzati tényezők, akik a megfelelő tájékoztatás és az esélyegyenlőség helyzetének kezelői*.⁸ Ezt a helyzetet egészíti ki az országos listát állítani tudó pártoknak a kereskedelmi médiára vonatkozó közlési tilalma, mellyel éppen a jelentős konkurenciát adó szervezetek lehetőségeit korlátozzák a közszolgálati megjelenésre. Így nem egyenlők a feltételek, mert a hatalmon lévők irányítási befolyása a műsorokra, a műsorfolyamokra, a hír-értékek minősítésére (MTI hírcentrum létrehozásával és ezzel a közszolgálati médiumok híreinek uniformizálásával), a szerkesztői szabadság érvényesítésére a közmédiumokat a kormányzat felé billenti, s ennek ellensúlyaként – az Alaptörvénybe foglalt tilalom okán – a kereskedelmi médiák sem jöhetnek szóba. A korábban az AB által alaptörvény-ellenesnek minősített kampánykorlátozó szabályok is bekerültek az

⁶ A távolmaradásnak ettől az „eredményétől” függetlenül sokféle motívuma lehet. Nincs módunk ehelyütt a modern tömegdemokráciák azon elidegenítő, üzemszerű racionalitásával foglalkozni, ahol a pártok „szavazatszedő gépezetként” (M. Weber) gyakorta sokkal többet foglalkoznak negatív, lejárató kampányként egymással, mint az ország valós problémáival. Jogilag azonban a negatív kampány nem tiltott: csak egészen kirívó esetben lehet alapelsértésként választási jogalkalmazás (bíráskodás) kereteiben fellépni. (Joggyakorlatát lásd az alapelvekhez rendeltlen: Berta, 2010, 150-176.).

⁷ Az LMP igazi alkotmányjogi panaszát – nem az alkalmazott jogszabály, hanem annak *a rendőrhatalóság részéről történt alkalmazási eredménye* okozott alapjogsértést egy gyülekezés engedélyezési ügyben – ezért ítélte meg az AB (3/2013. AB határozata).

⁸ A médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény 111/A. §-a szerint a *Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság elnökét* a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki 9 évre; *A Médiatanács* tagjait az Országgyűlés 9 évre választja, de a Hatóság elnöke a miniszterelnök általi kinevezéssel egyben jelöltté válik a Médiatanács elnöki posztjára is.

Alaptörvénybe.⁹ Az országos hatósugarú közéleti-politikai műsorok mérvadó vagy annak szánt fórumait a kormányközeli orgánumok tematizálják.

A médiapluralizmus deficitjét, annak kormányzat általi befolyásolását több független nemzetközi szerv is elítélte. Így az ENSZ szólásszabadság biztosa és az OECD médiabiztosa.¹⁰ További bizonyítékkul pedig empirikus adatok is rendelkezésre állnak: a rádiós piacon teljes kormányzati letámadás van, amelyről lásd a Mérték Médiaműhely elemzését.¹¹

Az információs társadalom vívmányaként azonban a szabadon működő hírportálok, honlapok, elektronikus sajtó szerencsére megállíthatatlanul működik, s ennek nehezen felbecsülhető szerepe lehet a választói népszerűség informáltságának és preferenciáinak alakulásában. Kérdés, hogy a domináns helyzetértékeléseket, motívumokat az egyenirányított közszolgálati médiák vagy a másként gondolkodás szabadságával élő orgánumok fogják-e meghatározni?!

A politikai élet önálló állomását képezi a választási törvényben definiált a kampányidőszak 50 napja (Ve. 139. §). *A választási kampányban biztosítandó alapvető követelmény, a jelöltek és a jelölő szervezetek esélyegyenlőségének biztosítása (ugyanúgy, mint a választási eljárás minden fázisában).* A médiakampány vonatkozásában a választási eljárás alkalmazandó háttérjoga az esélyegyenlőség elbírálásához pedig a nem csekély mértékben problematikus médiatörvény.

Kevésbé ismert, hogy eltérően a politikai élet mindennapjaitól, *a kampány időszak jogilag szabályozott*, mely különös jelentőséggel bír, minthogy célja az állampolgárok politikai véleményének jogszerű kereteken belüli befolyásolása, a kampányolásban, a jelölt- és listaállításban, és végül a voksolásban. *A kampányra vonatkozó szabályokat sértő cselekményekkel szemben kifogás emelhető a választási bizottságoknál.* A kampány szóba jövő legális eszközei (ajánlóív gyűjtés (Ve. 120-123. §), politikai hirdetés (Ve. 146. §), politikai reklám (feltehetően a televíziós- és rádiós kampányanyagok); plakát (Ve. 144. §), választási gyűlés (Ve. 145. §), közvetlen politikai kampány (Ve. 149. §), köz- és kereskedelmi médiumokban való megjelenés) gyakorlásának biztosítását és az illegális eszközök alkalmazásának tilalmát a választási eljárás menetében és az esélyegyenlőség követelményeként kell vagy kellene biztosítani. Az esélyegyenlőségre vonatkozó eddigi magyar joggyakorlat – erősen visszafogott Legfelsőbb Bírósági attitűddel – részletesen elemzett (Szigeti, 2007,¹² illetve Berta 2010, 158-165.). A Ve. 2005. évi LXXXI. törvény 77. §-nak (1) bekezdésével történt módosítása óta vált lehetővé, hogy jogszabálysértéstől függetlenül, pusztán *alapelsértésre* hivatkozva is lehessen kifogást előterjeszteni – többek között a jóhiszemű és rendeltetészerű joggyakorlás és az esélyegyenlőség sérelmeként. Ezt a jogi lehetőséget pedig a hatályos választási eljárási törvény is tartalmazza (2013. évi XXXVI. törvény, 2. § (1) bekezdés, c) fordulata és a kifogás szakasz (208. §) együttes alkalmazásával).

⁹ Ennek folyamatát elemzi a Political Capital: <http://www.valasztasirendszer.hu/?p=1941743>

¹⁰ Hivatkozások a médiatörvényt elítélő a nemzetközi jelentésekre: http://ataszjelenti.blog.hu/2011/06/03/mindenre_nyitottak_vagyunk_a_vitat_kiveve

¹¹ <http://mertek.eu/jelentesek/maria-orszaga-a-mediatanacs-ujrairja-a-radios-piacot>

¹² Ugyanez elérhető elektronikusan is: <http://mek.oszk.hu/09900/09957>
„A társadalomkutatás mi végre? Politikatudomány – Alkotmányjog – Világrendszerelmélet” (2011) c. kötetünkben: A választójog jogdogmatikája – jogesetek tükrében c. tanulmány

A joggyakorlat elemzése azonban azt mutatja (Szigeti, 2006,¹³), hogy az esélyegyenlőségi és kampányetikai kérdések nehezen elbírálnak, ha egy társadalomban nincsenek arra vonatkozó közmegegyezéses szttenderdek, kulturális evidenciák. Kevésbé a jognak, inkább a társadalmi normáknak – köztük a szokásoknak, politikaiaknak és erkölcsiöknek – kellene szabályozni ezen viszonyokat.

A hatalom erőszakos megszerzése éppúgy tilos, ahogyan a hatalom megtartásáé is. Az erőszakos megtartással kapcsolatban hic et nunc azonban jelentős közéleti személyiségek, tényezők is felvetették kételyeiket. *Gyurcsány Ferenc* az egyik ellenzéki párt elnöke (Demokratikus Koalíció Pártja) mellett *Tamás Gáspár Miklós* a „fegyverbeli” egyenlőtlenségek jellemzéséből vonta le azt a következtetést, hogy a demokratikus ellenzéknek nem lévén valós esélye, nem kellene legitimálnia a választásokon eleve győzelemre predesztinált mai kormányzó koalíciót, hanem *a tiltakozás legelementárisabb formája volna az adekvát magatartás: a választás bojkottja*. Ez pedig kinyithatná az egyoldalúan félretájékozott magyar nép szemét.¹⁴

Ettől az állásponttól eltérően fontos rámutatni arra: *elvileg nincs olyan kompetitív választási rendszer, amely egy regnáló hatalmat mindenképpen győzelemre tudna segíteni*. Ilyet még nem találtak fel, lévén, hogy a társadalmi és gazdasági mozgások hatására a politikai erőviszonyok és a közvélemény gyakorta gyorsan változó preferenciái egy évvel a választások és a kampány előtt teljesen aligha kiszámíthatóak. Más kérdés egy választás elcsalása, amire 1990 óta nem volt példa, s reméljük ezután sem lesz. Ennek vannak garanciái: elsősorban a paritásos ellenőrzés a 11 ezer szavazatszámú bizottságban¹⁵, amely az alapinformációkat ellenőrizni tudja, továbbá a jogorvoslatok rendje. Egy regnáló hatalom a saját maga számára kedvezőnek vélt rendszert kiépíthet – különösen, ha a jogforrási hierarchia egésze felett döntő a befolyása, és alkotmányt és kétharmados törvényeket is tud alkotni, megváltoztatni –, azonban győzelmét a népesség akaratának alakulásától nem tudja függetleníteni. A bojkott politikai eszköze, létező és fontos eszköze lehet a politikai küzdelmeknek, de belső célszerűsége csak akkor van, ha egy ország társadalma és politikai erőviszonyai egy kettős hatalmi helyzet felé haladnak: akkor segítheti ez a radikalizmus az ellenzéki erők megerősödését. Magyarországon ilyen kettős hatalmi helyzet kialakulását – ellentársadalmat hordozó erők hiányában – nem látjuk.

¹³ Lásd: Szabály alapú versus alapelvi jogalkalmazói döntés – morális mérlegelés és jogi elbírálnak (Határozatok elemzése) c. alfejezetet in: Szigeti 2006, 401-409;

Ugyanez elérhető elektronikusan is: „Norma és valóság” c. kötetünkben: <http://mek.oszk.hu/04400/04073>

¹⁴ Az „Azért a víz az úr” mottóval meghirdetett demonstráción TGM a határon túli, kettős állampolgárságú magyarokat arra hívta fel, ne szavazzanak jövőre esedékes választáson. Úgy fogalmazott, „kedves kisebbségi magyarok, ne szavazzatok, kedves magyarországi magyar demokraták, gondoljátok meg, nem kellene-e inkább bojkottálni ezt a választást, amelynek az eredményét előre megírták. ... ha mégis részt vesznek a választáson, azzal a mostani kormány „további 4, 8, 12, 16 esztendejét” legitimálják”.

Forrás: www.stop.hu Milla tüntetés 2013. III. 17.).

¹⁵ Jogértelmezési vitát váltott ki a Ve. 28.§ (2) bekezdése a 29. § (2) vel való összefüggésében. Elterjedt, hogy köteles minden jelölőszervezet két-két tagot megbízni, tehát aki csak egyet tudna delegálni, elesne az ellenőrzés lehetőségétől. Álláspontunk szerint ez téves, mert nyelvileg „a két-két tagot bízhatnak meg” jogi lehetőséget jelent, tehát egyet is megbízhatnak, de kettőnél többet nem. (Logikailag: *a maiore ad minus* következtetéssel: aki többet, kettőt is küldhet, az kevesebbet, egyet is.). A 29. § (2)- vel való összefüggés („Egy jelölő szervezet, illetve párt, valamint független jelölt egy választási bizottságba csak a 28. § szerinti számú tagot bízhat meg”) funkciója az, hogy a VB-k többen vannak (létezik Nemzeti VB, területi vb, OEVK vb, helyi vb is) mint az SzSzB-k, s kiterjeszti rájuk is annak szabályát: a már kimondott szabály jelentése érvényes az általánosabbra, az összes fajta VB-ra, (a kizáró értelmű „csak” nem vonatkoztatható vissza redukcióval: „csak kettőt” bízhat meg – a mondat egészének jelentése nélkül).

Ami a hatalom erőszakos megtartását illeti: legálisan ki fogják írni a választásokat, feltehetőleg 2014. május 25-re. *Kérdés, hogy a törvényes erőszak monopóliumával rendelkező közhatalom, lehet-e erőszakos, a hatalom megtartása érdekében? Vörös Imre* akadémikus, ex alkotmánybíró dolgozata szerint igen¹⁶: a kormány „az új közjogi intézményrendszerben politikai versenytársaira tekintet nélkül képes a közhatalmat többé-kevésbé – inkább többé, mint kevésbé – kizárólagosan birtokolni”¹⁷.

3. Az 1989/90-es és a 2011-13-as választási rendszer összevetése

Mielőtt részleteiben vizsgálnánk új, 2014-ben életbe lépő, országgyűlési képviselőre vonatkozó választási rendszerünket, érdemes a leváltott régi rendszerrel történő összevetést elvégeznünk. Azonos intézményről van szó, tehát megvan az összehasonlítás alapja, s az új is csak akkor érthető igazán, ha vonatkoztatjuk a leváltott régire. Először tehát makro szintű elemzést kell elvégeznünk, történeti visszatekintéssel.

Az 1989. évi XXXIV. választási törvény megszületése a békés átmenet egyik eredménye volt Magyarországon. Olyan sarkalatos törvény született, amelyet a háromoldalú tárgyalások eredményeként konszenzusos támogatás övezett, és kompromisszumaival majdnem minden felvetődő igényt kielégített: háromcsatornás, kétfordulós, mandátum leosztásában kissé bonyolult, de mégis alapvetően adekvát és időtálló választási rendszert hoztak létre. A 386 főszere alakított parlamentre nemcsak egyéni választókerületeket (továbbiakban: EVK) alkotott a jogalkotó (a 176 mandátum sorsát EVK-re bízva, ahol politikusok mellett ismert közéleti személyiségek, színészek, híres sportolók, független jelöltek is szerepelhetnek stb.) és kínált ilyen módon képviselői karriert, hanem a pártpreferenciákat kifejező *listára szavazás* egyben a helyi-területi érdekképviselet szempontjait is érvényesítette, mert 152 helyet területi (megyei és fővárosi) listákon lehetett megszerezni. A harmadik csatorna pedig az ún. *országos kompenzációs listán* kiosztható 58 parlamenti hely volt. Erre az állampolgárok – eltérően az előző két csatornától – közvetlenül nem szavaztak, hanem a mandátumkiosztásnál még figyelembe nem vett töredékszavazatok aggregálása nyomán osztották ki a mandátumokat. Eppen azért, hogy lehetőleg minden nagyobb mennyiséget elérő állampolgári támogatottság ne vesszen el a rendszerben, a képviselőnél érvényesüljön a számottevő állampolgári akarat. Kivétel az úgynevezett parlamenti küszöb alatt maradt támogatottság volt (1990-ben 4% alatti, azután 1994-től a felemelt 5% alattiak), amelyet a kormányozhatóság elősegítése érdekében vezettek be. Ti. azért, hogy amennyiben nagyon sok kis párt – mondjuk nyolc, tíz vagy még több – kerülne a parlamentbe, abban az esetben túlzottan széles koalíciós kormányzást készített volna elő a

¹⁶ „A C) cikk (2) bekezdésének normatani tényállása viszont eltér a megszokott alkotmányi rendelkezésektől, ezért az alkotmányellenesség is másként merül fel. A közhatalom kizárólagos birtoklását törvények sorozata képes csak lehetővé tenni és a jövőre nézve is – a működésben is – garantálni. Az alkotmányossági vizsgálat tehát ebben az esetben arra irányulhat, hogy vannak-e olyan törvények, amelyek együttesen, a maguk összefüggésében együtthivatva képesek a közhatalom kizárólagos birtoklását lehetővé tenni, megvalósítani, majd ezt tartósítani és garantálni. ... Az emlegetett törvények a maguk összességében megítélésük szerint valóban komolyan felidéznek a közhatalom kizárólagos birtoklásának intézményesített lehetőségét – nemcsak egy adott parlamenti ciklusban, hanem azon túl is.” – írja.

¹⁷ (forrás: HVG. hu 2012. március 8.) Álláspontját éppen az Alaptörvény általunk kurzívált, feljogosító és kötelezettséget megállapító tételére alapozta. „C) cikk:

(1) A magyar állam működése a hatalom megosztásának elvén alapszik.

(2) Senkinek a tevékenysége nem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetve kizárólagos birtoklására. Az ilyen törekvésekkel szemben törvényes úton *mindenki jogosult és köteles fellépni.*” Rávilágítva, hogy mindaddig ameddig a kizárólagos birtoklás nem vált befejezetté, addig az alkotmányellenes államcsíny helyzetét (= a hatalom kizárólagos birtoklása) az AB és a parlament is felszámolhatja - törvényes úton. Befejezettség esetén ez a legális út kizárt.

választási rendszer. Egy ilyen helyzet pedig könnyen a kormányozhatatlanság, a széteső koalíció melegágyává válhat. Egyértelmű volt a cél: a többszörös rendszer sokféle igényt, politikai koncepciót értékelő vegyes rendszer, amely mindenképpen koalíciós kormányzást modellez, segít elő, mert egyetlen erő mandátumtöbbségének kialakulását elvileg jelentősen nehezíti (eltérően egy tiszta többségi rendszer logikájától, amely ennek kedvez). Erre mutatott, hogy az 1989. évi ún. négyigenes népszavazás elutasította a (régi?) parlament által választott elnököt, s az 1946. évi I. törvény („kisalkotmány”) jelentette azt a progresszív vonalába eső magyar hagyományt, amely nem egy elnöki-félelnöki, hanem a parlamentáris kormányformát részesítette előnyben.¹⁸ A politikai szövetségkötést preferálta ez a megoldás az EVK-k esetében is: ha az első forduló nem érvényes és eredményes, akkor második forduló dönti el a már redukált mezőnyben a mandátum sorsát, s ez taktikai szövetségkötésre is alkalmas megoldást ad a két forduló között. Sokszor megvolt ennek a politikai jelentősége a hat szabad országgyűlési választáson, mind a jobb-, mind pedig a baloldalon belül.

Ebben a rendszerben 1990 és 2010 között hat szabad és legitim választást bonyolíthattunk le. Miért akkor a választójog és a választási rendszer 2011-2013-as lecserélése? Akik 1989-ben megalkották a választási rendszer jogi kereteit, igénybe véve az államszocialista rendszer szakapparátusainak segítségét (IM) és parlamentjének törvényhozását, többpárti szabad választások hiányában nem tudhatták, milyen összetételű parlament jön ki megoldásaikból. Nem maguknak írták és nem is írhatták maguknak a választójogot, mert az akkori törvény „a tudatlanság fátyla mögött” született. Napjainkban két döntő momentumban is gyökeresen eltérő a helyzet:

ad 1. sokkal jobban előre kalkulálhatóak a pártpolitikai erőviszonyok a választási tapasztalatok és az azt mérő közvélemény-kutatások alapján;

ad 2. az ellenzék (MSZP, LMP, DK) nem fogadta el az új szisztémára történő áttérést, így konszenzusról egyáltalán nem volt szó. Ebben az esetben a formális jogszerűség fair play-e szerint úgy kellett volna eljárni, hogy a főhatalom minősített többsége birtokában megalkotja az általa kívánatosnak tekintett új rendszert, azonban annak életbeléptetését ki kellett volna tolnia egy parlamenti ciklussal későbbre, hogy ne maguknak írják, modellezzék az új választási rendszert. Ez nem túl magas mérce az alapkérdésben, tehát egy működőképes választási rendszer megváltoztatásának legitimitásában, hiszen az egyenlő versengő feleknek egyenlő feltételek melletti normáin és politikai konszenzusán alapulna. Az időbeli kitolás legalább megőrizné a kompetitivitáshoz elengedhetetlenül szükséges alkalmazkodást.

¹⁸ Ahogy ezt levezettük és bizonyítottuk egyik tanulmányunkban: „először két irány záródott ki. Egyfelől az 1989. évi négyigenes népszavazás eredménye kizárta a fél-elnöki megoldás felé történő elmozdulás lehetőségét. Másfelől a westminsteri típusú parlamentarizmus – ahol a többség mindent elnyer, s a parlament a szuverén, mert felette nem áll senki – lehetőségét is nehéz lett volna kombinálni a jogállamiságot széles hatáskörű alkotmánybíraskodással garantáló koncepcióval. Ezzel szemben az jól összefért az 1946. évi I. törvény hazai hagyományával, hogy a parlament által választott elnök nem része a végrehajtó hatalomnak, hanem semleges, szimbolikus államfő. A parlamentáris kormányforma körül kialakuló konszenzust illetően egyetértően idézhetjük Szűcs Zoltán Gábor összefoglalását. „A koncepció, hogy az 1946. I. törvény szervezetékként való használatával további viták nélkül is viszonylag egyszerűen, kialakítható egy a magyar ’közjogi folytonosságba’ illő megoldás, Antall Józseftől származott, s a vita különböző szakaszaiban lényegében minden résztvevő számára elfogadhatónak bizonyult. S bár ma már megoszlanak a vélemények arról, hogy végül vajon mennyire szorosan követte az új szabályozás az 1946. I. törvényt (Kukorelli, 1999:297; Halmai, 2004.), mint ahogy arról is, hogy mennyire volt megalapozott Antall hivatkozása egy homogén ’közjogi folytonosságra’ (Kis, 1999; Kőszeg, 2000), vagy, hogy mennyire lepezett inkább egy politikai alkut (Ripp, 2006: 426-457.), úgy tűnik, 1989-90-ben mindenki elfogadta, hogy ami az új alkotmányba bekerült, az szándékai szerint az 1946-os szabályozásból származik, s hogy a történeti folytonosság érve is elfogadható.” (2008, 36.)

Konstatálandó: a szükséges jogszabályok máig, a választások feltételezett időpontja előtt jóval kevesebb mint egy évvel még mindig hiányosak, s ez semmiképpen sem kedvez a jogbiztonság követelményéhez tartozó megismerhetőségnek és felkészülésnek, azonban de iure és de facto is *átlépünk egy kétszatornás, egyfordulós, relatív többségi megoldást* (és nem koalíciós kormányzást) *preferáló, 199 fős parlamentet intézményesítő, új választási rendszerbe*. Egy ilyen nagy horderejű közjogi változtatásnak mindig célja van, s a választójog által intézményesített megoldások ehhez a célhoz igazodnak. A megoldások belső racionalitása tehát a stratégiai célt szolgálja. Induljunk ki a törvényjavaslat indoklásából.

A törvényjavaslat szűkszavú, egyoldalas általános indoklása egyfelől indokolatlanul közel hozza a felváltandó régi rendszer tömör jellemzését az új törekvéseihez,¹⁹ másfelől kiegészíti ezt négy további érveléssel:

- kisebb parlament megteremtése, amely mellett szinte töretlen társadalmi konszenzus mutatkozik,
- a határon túli magyarok választójogának megteremtése,
- A választókerületek beosztását a 2/1990. (I. 11.) MT rendelet tartalmazta, amelyet alkotmányellenessége miatt 2011. december 31-ei hatállyal az Alkotmánybíróság 193/2010. (XII. 8.) AB határozatával megsemmisített és előírta, hogy a választókerületek határait törvényi szinten kell meghatározni,
- A nemzetiségek számára kedvezményes mandátum megszerzési lehetőségének biztosítása, (illetve amelyek nem szereznek mandátumot, azoknál a nemzetiségi szószólói szerep intézményesítése).

Az indokok ezen túlságosan is tömör rögzítése *elemzést, kiegészítést* és sajnálatosan *kritikát* is igényel (függetlenül az indoklás műfaj kötöttségeitől).

A csekélyebb létszámú parlament mellett ugyan sokan szóltak, így ellenzékben Orbán Viktor is, vagy a 2008-as és 2009-es esztendő népszavazási kezdeményezések „cunamijának” idejében is több tucat – nem hitelesíthető – kérdés követelte ezt valamilyen formában, azonban azt gondoljuk, hogy egy parlament milyenségét alapvetően nem a képviselői létszámon kell mérni, amit más hasonló lélekszámú országhoz (pl.: a cseh törvényhozás 200 fős; vagy az osztrák 183 fős képviselőházzal és mellette 63 fős második kamarával működik) viszonyítva látattak túl nagyoknak, hanem azon: hogyan funkcionál. Azaz mennyiben reprezentálja a magyar népesség nézeteit, értékrendjét, a különböző markáns társadalmi csoportok, rétegek, osztályok érdekeit és a népesség területi érdekeit. Minden jelentős érdeket, nézetet, értékrendet beemeljen a törvényhozó hatalom munkájába – az alkotmányellenes törekvéseken kívül. Ha nem ez a mérce, akkor könnyű populisták hangulatok lehet a politikai osztállyal szemben meglévő ellenérzések kijátszása, akár liberális vagy éppen anarchista antipolitikaként, akár egy parlament fölött álló konzervatív vezér-demokrácia érzület kialakítása jegyében, akár baloldali közvetlen demokratikus-elvárás

¹⁹ „A javaslat megőrzi az 1989-ben kialakított vegyes választási rendszer legfontosabb elemeit (kétszavazatos, töredékszavazatos-visszaszámláló, a leadott szavazatok minél nagyobb arányú hasznosulását biztosító, a többségi (egyéni) és az arányos (pártlistás) rendszer kombinációja). Ezek érvényesüléséhez azonban az országgyűlési képviselők létszámának nagyarányú csökkentése következtében a területi listák fenntartása nem lehetséges.” (T/5006. 99. o.) – írja, sok mindenről hallgatva, amiről szólni kell és szólni fogunk.

gyeében teszik is ezt. Hogy nem igazán a kisebb parlament motiválta a változtatást,²⁰ azt az is mutatja: mindenféle megbolygatás nélkül is maradhatott volna a bejáratott, a népesség által már megismert három csatornás, vegyes rendszer, ha a Fidesz által korábban ésszerűen felvetett módszert valósítják meg, s felezik a képviselői csatornákat.²¹ Ez megtartotta volna a tradíció legitimáló erejét, ugyanakkor nem zárta volna ki a külföldi magyar állampolgárok választójogának – többféle szóba jöhető technikával történő – valaminő érvényesítését. Vagy ha már reform, akkor miért nem a legegyszerűbb: egyfordulós, listás rendszer, ami gyors és *tökéletesen arányosan fejezi ki a pártok támogatottságát* (mint az MSZP javasolta [T/9081. törvényjavaslatában], tegyük hozzá akárhányfős parlament mellett), továbbá előnye, hogy már ismert az Európai Parlament magyar képviselőinek választásáról is. Ilyenkor az ország egésze egy választókerület, s a mandátumokat a d'Hondt-féle módszerrel teljesen igazságosan lehet kiosztani (ahogy ez a régi rendszerben az országos kompenzációs lista esetében is történt). Töretlen társadalmi konszenzus aligha volt a kisebb parlament mellett – ha csak a „kicsit” nem tekintjük minden összetevőtől független önértéknek, ami szakmailag védhetetlen álláspont.

A határon túl élő magyar állampolgárok választójogának megadása a Fidesz-KDNP koalíciós kormány és általában a magyar jobboldal nemzetegyesítő programjának a része, amivel a környező országok gyakorlatához csatlakoztunk. Mindazonáltal nem lehetett teljes értékűen megoldani az itt felvetődő elvi és lebonyolítás-technikai problémákat. Az új törvényben (12. §) ebből fakadóan lesz háromféle szavazat, amely már-már a választójog egyenlőségének implicit sérelme: a magyarországi lakóhellyel rendelkező állampolgárok EVK-ra és pártlistára szavazhatnak, vagy amennyiben a nálunk honos 13 nemzetiség közül valamelyikhez tartozóként nemzetiségi névjegyzékbe kérik felvételüket, szintén két szavazatuk lesz, de az egyéni mellett nem párt-, hanem nemzetiségi listára szavazhatnak. A magyarországi lakóhellyel nem rendelkező állampolgárainknak pedig egyetlen szavazatuk lesz: a pártok közül választhatnak. Hogy határon túli nemzetársaink választójoga miért korlátozott, erre sajnálatosan nem tér ki a törvény indoklása.²² Logikusnak vélhető ez a megoldás annyiban, amennyiben azok, akik *nem élnek egzisztenciális kötelékben* az ország területén lakóhellyel rendelkező állampolgárokkal, azoknál *hiányzik az hatéktívitás* alkotmányjogi követelménye.²³ Ez az egyéni választókerületben, a választók és képviselő

²⁰ Hogy egy *kiseb*b parlament pedig *ab ovo olcsóbb és hatéktönyabb volna*, meggyőzően cáfolja László Róbert-Juhász Attila szerzőpár: „A „kisebbparlamentezés” csapdájában” c. tanulmánya in: Társadalom & Politika, 2010/1, 162-169. o. (elektronikusan elérhető: www.valasztasirendszer.hu / tanulmányok).

²¹ Az LMP 2011-es vegyes, kétfordulós választási rendszer tervezete 245 fős parlamentet javasolt: 135 EVK mellett 25 fős országos és 85 fős töredékszavazatot értékelő kompenzációs listával. Ennek lényeges eleme volt az új választókerületi körzethatárokat meghúzó, semleges bizottság (a KSH elnök vezetésével); nemi kvóta bevezetése a női képviselet erősítése javára; és a lakóhelyhez kötött választójog fenntartása.

²² Jakab András: „A külföldön élő magyar állampolgárok választójoga egyenlőségének kérdése a választási törvény koncepciójában” c. elemzése „a vagy igen vagy nem” álláspontot képviselve *elfogadhatatlannak tartja* a releváns hazai és nemzetközi jogi összefüggések következtében *az egyetlen, azaz fél szavazat megoldást* (amelyet közben törvényerőre emeltek). Elérhető: Pázmány Péter Katolikus Egyetem / Pázmány Péter Catholic University Budapest honlapján, <http://www.plwp.jak.ppke.hu/> (Nr.2011/38.).

²³ Az 5/2004 (III. 2.) AB. határozathoz fűzött bírói különvélemény (Kukorelli István) magva jól mutatja a mai problémát is: „az állampolgárság egy jogi kapcsolat, amelynek alapja egy tényleges társadalmi kötődés, egy valódi, az életmódhoz, az érdekekhez és az érzelmekhez kötődő kapcsolat, amelyhez kölcsönös jogok és kötelezettségek járnak. Azt mondhatnánk, jogi kifejeződése annak a ténynek, hogy az egyén, amely ezt az állampolgárságot [...] megszerzi, valójában szorosabban kapcsolódik az állampolgársága szerinti állam népéhez, mint bármely más államéhoz”. (ICJ Reports, 1955, 23.) E definíció a 2002. évi III. törvény által kihirdetett, az Európa Tanács keretében, 1997. november 6-án kelt állampolgárságról szóló Európai Egyezményt ültette át a magyar jogba. Miután az állampolgárság ténylegességének (effektívitás elve) legfőbb kritériuma a lakóhely, ezért nem azonos a nemzethez tartozás az állampolgársággal, hiszen a külföldi magyarságnál hiányzik az

közötti relációban fokozottan igaz, azonban a pártlista esetében is fennáll. Az ország területén kívül élés okozta joghatósági problémák pedig *technikai-szervezési és átláthatósági-garanciális* oldalról is előállnak. Nem látható előre, transzparens lesz-e a gyakorlat.

Ami pedig a *nemzeti kisebbségek kedvezményes kvóta szerinti parlamenti helyét* illeti, az országos lista 93 helyének terhére, azt kiegészítve (vö: a törvény 9-10. §-ig, illetve a mandátum szerzésre a 16. §-t): a kilencvenes évek elején kezdeményezett és térségbeli mintaadónak készült magyar külpolitikai koncepció késői megvalósításáról van szó. Afféle maradványproblémának tekinthetjük megoldását, amely tulajdonképpen pótolja a törvényhozó alkotmányos mulasztását megállapító ösrégi, 35/1992 (VI. 10.) AB határozatot. A törvény előírásait behelyettesítve valószínű számokkal, feltehetőleg maximum 1-2 kedvezményes nemzetiségi kvóta kiosztása terheli majd az országos listás helyek számát (16. § e) pontja alapján).

Az új, egyfordulós relatív többségi rendszerben az egyéni választókerületekben (106 EVK) „a győztes mindent visz” (winner takes all) elve érvényesül. A mandátumhoz itt elég eggyel több szavazatot szerezni, a második helyezetténél.²⁴ *Az egyéni választókerületek és az országos listás²⁵ helyek arányai* a régi és az új rendszerben a következők: 1990-2010 között a megszerezhető mandátumok %-os arányban 45,6%-EVK-t és 54,4%-nyi listás helyet tettek ki,²⁶ amelyet most jelentősen *megfordítottak és eltoltak az EVK-dominancia felé (53,2% EVK-hely mellé 46,7%-os listás hely társul, melyet a kedvezményes nemzetiségi kvóta helyek még csökkenthetnek is).*

Az egész rendszer arra hajlik, mert úgy van felépítve, hogy *a kis szavazati előnyökből nagy választási győzelmet lehessen elérni.* Ezt szolgálja az ún. túlkompenzáció is (15.§ [1] bek. b) fordulata). Az EVK-győzelem nem használja fel az összes öt támogató szavazatot mandátumához, hanem csak a második helyezett szavazatszámát plusz egy szavazatot köt le (abszorbeál); és az első és a második helyezett szavazatszámát +1 *különbözetét a rendszer még egyszer értékeli töredékszavazatként* (ha az EVK jelölt pártjelölt volt).²⁷ Nevezhetjük ezt a megoldást aránytalanító „arányosságna”, amely a kétszeri értékelés problémáját is felveti.

A választókerületek kialakítását nemcsak a hivatkozott AB határozat, hanem a réginek az ET szabványoktól való eltérése és a korábbi 176 EVK helyett a 106-ra áttérés is indokolta. *Pozitív változtatás,* hogy a jelenlegi beosztás közelít az ET Velencei Bizottsága által ajánlott túl szigorú mértékhez (ti. úgy kell meghúzni a választási kerületeket, hogy [+/- 10%-nál] nagyobb eltérés nem megengedett az egy mandátum mögött álló potenciális választói jogosultak számában).²⁸ Azonban a választókerületek kijelölése *mégsem maradt mentes a*

egzisztenciális kötelék és a közteherviselési kötelezettség – bármily erős lett legyen az érzelmi, nyelvi, kulturális és történelmi kapcsolat.

²⁴ A törvény érdeme, hogy ezúttal gondolt a szavazategyenlőség ritka, de mégsem kizárható helyzetére: ha a legtöbb szavazatot két vagy több jelölt egyenlő szavazatszámával szerzi meg, akkor mindegyikük szavazata töredékszavazatként kerül értékelésre (15. § /2/ bek.)

²⁵ A pártlista és nemzeti kisebbségi lista együttes törvényi elnevezése, ami 93 lehetséges mandátumot adhat.

²⁶ Számításunknál az országos kompenzációs listát (elvileg 58 hely) is listás szavazásnak tekintettük, bár ebbe az EVK-ben induló és mandátumot nem szerző pártjelöltek töredékszavazatait is értékelte az 1989. évi XXXIV. törvény.

²⁷ Egyszerű matematikai példán bemutatva a túlkompenzációt: „X” párt jelöltje 34 000 szavazatot kapott, míg a második helyezett 30 000-et. A mandátumot X párt jelöltje nyeri el, 30 001 szavazattal, és pártja kap még 3 999 töredékszavazatot, amelyet az országos listás helyek kiosztásánál beszámítanak.

²⁸ László Róbert elemzése szerint „A Velencei Bizottság továbbra is ragaszkodik a +/- 10%-os eltéréshez, már ami a választókerületek lélekszámának átlagtól való eltérését illeti (az új törvény ezt 15%-on rögzíti). Bár a választókerületi arányosság kétségkívül az egyenlő választójog érvényesülésének egyik legfontosabb záloga, 106

választási földrajztól („gerrymandering”) a hatalom birtokosainak előnyétől: a törvény éppen a korábbi tapasztalatok szerint szoros, könnyen billenő kerületek határait szabta át a jobboldali területek feltételezett befolyása felé. „A valamelyest jobbra húzó kerületterképek ... azonban csak döntetlenközeli eredménynél számíthatóknak” – idézhetjük egyetértőleg László Róbertet, a Political Capital választási szakértőjét.²⁹

A választásokon az egyéni *jelöltkénti* elindulás szükséges előfeltétele – bár többféle technika jöhet itt is szóba (pl.: múltbeli teljesítmény, kaució, ajánlószelvény-gyűjtés) – az adott választókerületben megszerzett *minimum 500 fő névjegyzékben szereplő választópolgár ajánlása*. A pártlista állítását most is, mint 1990-től mindig, az egyéni választókerületben állított jelöltek alapozhatják meg (ehhez legalább kilenc megyében és emellett a fővárosban legalább 27 egyéni választókerületi jelölt szükségeltetik). Tekintetbe véve, hogy az ország területe nem változott, azonban a korábbi 176 EVK létszámát 106-ra redukálták, így a megnövelt létszámú választókerületi népesség körében a 33%-kal (750-ről 500-ra) csökkentett szükséges egyéni választókerületi ajánlás jóval könnyebben megszerezhető, mint ahogy ez eddig volt. Ez pedig megkönnyítheti az egyéni jelöltek indulását, ami látszólag színesíti a pluralista versenyt. Azonban csak addig, amíg nem vesszük észre, hogy egyfelől közben az országos lista állításának feltételei nehezedtek.³⁰ A fő hatás: minden relatív többségi rendszerem éppen nem a pártpluralizmus, hanem egy kétpártrendszer kialakulásának melegágya.

Az eljárási törvény *ajánlási íve jobb megoldás*, mint az ajánlószelvény (amelyeknél több volt a visszaélés lehetősége: fénymásolás, az ajánló szelvények terítésekor postaládafeltörés, ellenérték fejében szerzés, pl.: Berta, 2010, 243-259.). Azért, mert a technikai garanciák mellett (pl.: A választási iroda valamennyi ajánlóívet sorszámmal, valamint hitelesítő bélyegzőlenyomattal látja el; vízjel alkalmazása), érdemiek is vannak (a jelölt nevét, a jelölő szervezetet és az adott választókerületet már a választási iroda előre rögzíti az íven, mielőtt az ajánlás megkezdődne [Ve. 121. § (1) és (2)]).

Szervezeti változtatásokra is sor kerül, mert az Országos Választási Iroda és Országos Választási Bizottság helyére NVI és NVB kerül. Nemcsak az országos jelzőnek nemzetire változtatásáról van szó, hanem *a választásokat lebonyolításának feladatát egy olyan autonóm államigazgatási szerv végzi* (amely tehát nem áll miniszteri irányítás alatt), melynek elnökét a kormányfő javaslatára a köztársasági elnök nevezi ki, kilenc évre (Ve. 55. § [1] és [3] bek.). Kap azonban egy olyan jogosítványt is, amelynek alapján *az összes területi és helyi irodavezetőt utasíthatja* (Ve. 72. §.). Plusz jogkör az eddigiekhez képest, amelynek még nincs gyakorlata.

Ami a választási bizottságokat és köztük az NVB-t illeti, Ve. 14. § (1) jól bevált megfogalmazása szerint:

egyéni kerületet megyehatár-átlépés nélkül nemigen lehet a 10%-os határértéken belül tartani.” (Forrás további anomáliákkal és a lehetséges megoldásokról: www.valasztasirendszer.hu/?p=1940691).

²⁹ „Szabad, de nem teljesen fair választás” Élet és Irodalom, 2013. május 13. 7. o. Rádai Eszter interjúja László Róberttel.

³⁰ Korábban 7 megyei választókerületben, az adott megye választókerületeinek egynegyedében, de legalább kettőben kellett jelöltet állítani, ami a legkedvezőbb esetben 750x14, azaz 10 500 ajánlással alapozhatta meg az országos lista állítását. Jelenleg pedig 27 egyéni jelöltnek 500 ajánlással (tehát 13 500-zal) kell rendelkeznie az országos lista állításához, úgy, hogy 9 megyében és a fővárosban egyaránt tudni kell jelöltek állítani. Igaz, a korábbi országos kompenzációs listát nehéz összehasonlítani a jelenlegivel, amelyre a választópolgár közvetlenül fog szavazni; miként a régi területi listaállítás sem lehetne teljesen adekvát referenciája a mai országos listának. További nehézség, hogy az országos listaállítás nem azonos a fő dologgal, a parlamenti küszöb átlépésével – ebben pedig még nem lehetnek összehasonlítható adataink.

„A választási bizottságok a választópolgárok független, kizárólag a törvénynek alárendelt szervei, amelyeknek elsődleges feladata a választási eredmény megállapítása, a választások tisztaságának, törvényességének biztosítása, a pártatlanság érvényesítése és szükség esetén a választás törvényes rendjének helyreállítása.”

A feladatkörben semmi új sincs és ez nem is szükséges, annál furcsább, hogy a testület újraválasztása időbeli szabályának átírásával idomította saját elgondolásához az új többség az intézményt. Első lépésben – elég volt a választási eljárási törvényt módosítani. Az Országos Választási Bizottság (OVB) 2010 februárjában elkezdődött négyéves mandátumát törvényhozási úton kurtították meg 2010 júliusában. A magyar alkotmányjogban az 1989. évi XXXIV. választójogi törvény (Vjt.), majd az 1997. évi C. eljárási törvény (Ve.) azon alkotmányos szokást emelte tételes jogi szintre, amely szerint *mindenkor a leköszönő parlament választ új OVB-t a következő ciklusra*. A törvénymódosítás szakított ezzel, s minden általános választás után – tehát az országgyűlési, az önkormányzati és az európai parlamenti után – az országgyűlés parlamenti cikluson belül választ új OVB-t. Ez szemben áll a két évtizedes gyakorlattal, és sérti a semleges ellenőrző szervek függetlenségét. Az 2013. évi XXXVI. törvény pedig megmutatja: a korábbi módosítás csak arra volt jó, hogy egyszer alkalmazott törvény legyen: pár hónap után megszüntesse az új parlament a nem általa választott tagok mandátumát, hogy aztán már kilenc évre szóló mandátumot oszthasson ki az új Ve. alapján.

4. Mérleg

Kimutattunk, hogy az anyagi jogi törvény megoldásainál nem lehet teljesen egyetérteni a jogalkotói indoklással, azzal, hogy milyen rejtett politikai előfeltevések mellett született az új egyfordulós, relatív többségi választási rendszer. Üdvözölhetjük, hogy a sokat támadott és általunk adminisztratív cenzusnak minősített előzetes regisztrációt az AB alkotmányellenesnek minősítette. Nem lehetünk bizonyosak abban, hogy a kampánycsend intézményének eltörlése – és nem a rádiókra, tévékre és írott sajtóra történő korlátozása, ahogy ezt egy OVB Állásfoglalás széles körű jogalkalmazói tapasztalatai nyomán kidolgozta (2/2007. /III.19./) – nem vezet választásetikai- és lebonyolítási problémákhoz, függetlenül attól, hogy azzal egyetértünk-e: az intézmény nem következik közvetlenül az Alkotmányból (39/2002. /IX. 15/ AB hat.).³¹ Tagadhatatlan az is, hogy az új Ve.-ben több olyan lényeges elemet találunk, amely az idők során felgyülemlett tapasztalatok jogalkotói feldolgozását adják vagy ésszerű újítást tartalmaznak. Ilyen a *fogyatékkal élők* választójoga joggyakorlásának előmozdítása (új alapelv bevezetése és a 88. § rendelkezései); az, hogy a szabadságvesztő büntetés *nem jár automatikusan* a választójogtól történő eltiltással, hanem a bírónak külön kell erről rendelkeznie; hogy a szankciórendszer indokoltan gyarapodott a *bírság* bevezetésével, vagy, hogy a jogalkotó végre felhatalmazást, s ezzel jogcímét adta a választási bizottságok *ügyrendjének* megalkotásához. Nem elfogadható az NVB létrehozatalának alanyi oldala és a *külhoni magyarság választójog gyakorlásának nem kielégítő garancia-rendszere*, visszaélésekre módot adó alulszabályozása. Ugyanis az ún. kettős borítékkal megoldható a szavazatok titkosságának és a jogosultság ellenőrzésének együttes követelménye, az azonban – minden levélben szavazásnál – *de facto ellenőrizhetetlen, hogy ki vitte rá az adattartalmat az azonosítóra és a szavazólapra*. Az idegenkezűség megjelenését pedig laza szabályozás teszi lehetővé.

³¹ Ti. ha a kampánycsend az egyéni véleményszabadság értékét (is) védi, éppen a tolokodó média hatásokkal szemben, akkor az intézménynek nemcsak a választás zavartalan lebonyolítását célzó szerepe volna, hanem alapjogi dimenziója is. Erre az összefüggésre AB határozat nem tért ki.

Elemzéseink eredményeként és részben megerősítéseként egyetértően idézhetjük a politikai elemző, alkotmányjogász Tölgyessy Pétert: „Az új hatalmi konstrukcióban a Fidesz domináns helyzetének megtartása azonban nem egyedül a választók belátására van bízva, hanem annak megőrzését jelentékenyen támogatja a közjogi szabályok, az alkotmányos alapszerkezetet önmagában kevésbé érintő, de annál tömegesebb módosítása. A választási rendszer egyfordulós egyéni kerületi szerkezete és területbeosztása, a kompenzáció új megoldása, a határon túli magyarok választójoga, a kereskedelmi médiumokban való politikai hirdetések tilalma egyformán a Fidesz egyedüli továbbkormányzását akarja megalapozni (2013, 29). A változtatások célja kétségkívül az volt: a Fidesz minden további koalíciós partner bevonása nélkül is fenntarthassa uralmát. Az új szabályozás lényegileg megkönnyíti a kispártok, független jelöltek elindulását, ami előmozdítani reméli a nem-Fidesz szavazatok szétaprózódását. A sokpárti, megosztott ellenzékkel szemben a centrális helyzetű hatalom masszív tömbjének szélső esetben akár 30 százalék szavazat is elég lehet az egyszerű, és 42-44 százalék a kétharmados parlamenti többséghez. Az új választási rendszer lényegesen billenékenyebb a réginél, általa az eddiginél is gyakoribb lehet az alkotmányozó erejű kormánytöbbség hazánkban (2013, 40.).”

A választási rendszer átalakítása tehát ahhoz a célhoz igazodott, hogy lehetőleg fennmaradjon 2014 után is az a domináns pártrendszer, amellyel a kormányzati hatalmat és esetleg az alkotmányozó hatalmat is meg lehet tartania a – 2010 után is változatlanul a legerősebb törzsválasztói körrel rendelkező – politikai erőnek. A versengő pártok két pólus körül koncentrálnak rendszerét ugyanis 2010-ben *domináns pártrendszer* váltotta fel. „Több egymástól különböző párt létezik egymás mellett: a keretei plurálisak. De az egyik annyira erősebb a többinél, hogy egyedül kormányoz, és elsőpró többséggel rendelkezik a parlamentben” (Duverger, 2003, 433-434.). Az új választási rendszer a hatalmi status quo tartósítását hivatott biztosítani. Csodálkozzunk-e ezen? „A jog a hatalom birtokosainak előnye” – idézhetjük majd két és félezer évvel ez előtről Platon Traszümakhoszt, vagy éppen a brit Austint 1858-ból, akinél „a jog a szuverén parancsa” volt vagy akár a skandináv realistákat a múlt század derekáról („A jog a hatalom tényének egy funkciója” – formulázták). Ez esetekben, ha a jog nem más, nem több ennél, akkor nincs is semmi kivetnivaló a választási rendszer kormánypárti átírásában. Vannak rá példák szép számmal másutt is. Ha azonban a XX. század második felétől élenjáró mértékeket vesszük alapul, akkor a pluralista demokrácia és a hatalommegosztó jogállam az érvényes mérce. *Az euró-atlanti közegben nem elfogadott a hatalom alkotmányos korlátainak felpuhítása: egyrészt a hatalommegosztás legyengítésével, másrészt a semleges ellenőrző szervek birtokba vételével (amelyre önkormányzatok hiányában és az erőfölénnyel való visszaélés jegyében nálunk sor került).*³²

A választási rendszer átalakítása a politikai rezsimváltással új közjogi törekvések közepette ment és mehetett végbe. Hogy sikerülni fog-e a politikai rezsim fenntartása a választási rendszer reformján keresztül, az azonban mégiscsak 2014 magyar választópolgárainak preferenciáin múlik. A közvélemény-kutatások gyakori állása szerint az ellenzék összefogása mellett is a mozdítható szavazatok – éspedig a bizonytalan és elégedetlen választók azok –, akik ügyszóval válhatnak.

³² Utóbbi két tézis diszkurzív kifejtését és igazolását lásd: Szigeti (2013) tanulmányában

Felhasznált irodalom:

- *Bayer J. - Hardi. M.* 1985 Pluralizmus Kossuth, Budapest.
- *Berta Zsolt* (szerk.) 2010 második, átdolgozott kiadás) Választójogi kézikönyv Jogszabályok és joggyakorlat Textpert Kft. Kiadása, Budapest.
- *Duverger, Maurice* (2003) Állam és kormányzat in: Államtan Írások a XX. századi általános államtudomány köréből (szerk.: Takács Péter) Szent István Társulat, Budapest.
- *Friedrich Kója* 2003 Az Alkotmány in: Államtan Írások a XX. századi általános államtudomány köréből (szerk.: Takács Péter) Szent István Társulat, Budapest.
- *Antonio Gramsci* 1977 „Az új fejedelem” Helikon, Budapest.
- *Halmai Gábor* 2004 Alkotmányunk és őrzői In: Mozgó Világ 3.
- *Jakab András* 2011 A külföldön élő magyar állampolgárok választójoga egyenlőségének kérdése a választási törvény koncepciójában <http://www.plwp.jak.ppke.hu/> (Nr.2011/38.).
- *Kis János* 1999 1989: A víg esztendő In: Beszélő 10.
- *Korinek, Karl* (1995, 2003) A hatalommegosztási tan aktualitásáról in: Államtan Írások a XX. századi általános államtudomány köréből (szerk.: Takács Péter) Szent István Társulat, Budapest.
- *Kőszeg Ferenc* 2000 Tölgyessy Péter és a rendszerváltó pártok alkonya In: Beszélő 4.
- *Kukorelli István* (szerk.) 1999 Alkotmánytan Osiris, Budapest.
- *H. Laski* 1917 Studies in the Problem of Sovereignty New Haven, Yale University Press
- *H. Laski* 1921 The Foundations of Sovereignty New York, Harcourt & Brace
- *Ripp Zoltán* 2006 Rendszerváltás Magyarországon (1987-1990) Napvilág Kiadó, Budapest.
- *Szigeti Péter* 1990 Pluralista demokrácia – francia módra In: Váltók és utak MPT Évkönyve (szerk. Szoboszlai György)
- *Szigeti Péter – Takács Péter* 2004 A jogállamiság jogelmélete Második bővített, javított kiadás, Napvilág Kiadó, Budapest.
- *Szigeti Péter* 2006 Országgyűlési képviselői választások 2006 – az Országos Választási Bizottság jog- és feladatkörein keresztül Magyar Közigazgatás 2006. július, 385- 411.

- *Szigeti Péter* 2007 A választójog jogdogmatikája – jogesetek tükrében in: Jogdogmatika és jogelmélet (szerkesztette: Szabó Miklós), PRUDENTIA IURIS 26. Miskolc, 2007, 360-373.
- *Szigeti Péter* 2008 A Magyar Köztársaság jogrendszerének állapota Komplex jog- és alkotmányelméleti, jogszociológiai és szakjogi elemzés Akadémiai Kiadó, 325 oldal
- *Szigeti Péter* 2013 Az Alaptörvény karaktere – államelméleti és alkotmányjogi aspektusból in: Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére (szerk.: Szoboszlai-Kiss Katalin – Deli Gergely) Győr, Széchenyi István Egyetem Kiadása
- *Szűcs Zoltán Gábor* 2008 „Historiai jogi alapra helyezkedtünk” Diszkurzív politológiai esettanulmány az 1946: I. törvény szerepéről az 1989-90-es köztársasági elnöki vitában in: Politikatudományi Szemle/4.
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)
- *Tölgyessy Péter* 2013 Az Orbán-rendszer természete (kézirat, MTA TK PTI 59 oldal) u. ez elektronikusan elérhető: Origo archívum Tölgyessy Péter